

МОЎНЫЯ РОЗНАЧЫТАННІ Ў “РУСКІХ” ТЭКСТАХ ДЫЯРЫУШАЎ Г. ПЕЛЬГРЫМОЎСКАГА

Салаўёва Наталля Валянцінаўна
дацэнт кафедры мовазнаўства і лінгвадыдактыкі
ўстановы адукацыі “Беларускі дзяржаўны педагогічны
ўніверсітэт імя Максіма Танка”,
кандыдат філалагічных навук, дацэнт
(г. Мінск, Рэспубліка Беларусь)

У артыкуле прааналізаваныя фанетычныя, граматычныя і тэксталагічныя розначытання, якія былі выяўлены ў розных копіях аднаго з “рускіх” тэкстаў у складзе дзённікаў (дыярыушаў) пісара ВКЛ Г. Пельгрымоўскага – адказу думных баяраў на “спосабы вечнага міру”, якія ў 1600 годзе былі прапанаваны Маскве літоўскімі дыпламатамі.

Гальяш Пельгрымоўскі – вядомы дзеяч культурнага і грамадска-палітычнага жыцця Вялікага Княства Літоўскага (ВКЛ) 2-й пал. XVI стагоддзя. Адною з найважнейшых падзей у жыцці Г. Пельгрымоўскага стаў удзел у пасольскай місіі канцлера ВКЛ Л. Сапегі, якая ў 1600 г. была адпраўлена да маскоўскага цара Барыса Гадунова для заключэння “вечнага міру”. Як сакратар пасольства, Г. Пельгрымоўскі вёў дзённікавыя запісы, вядомыя як “празаічны дзённік” (ПД) [1]. Пазней на аснове гэтых запісаў ім была напісана паэма “Poselstwo i krotkie spisanie rozprawy z Moskwą”, або “рыфмаваны дзённік” (РД) [2].

Падзеі, якія адбываліся падчас знаходжання літоўскіх паслоў у Маскве, Г. Пельгрымоўскі апісваў у асноўным па-польску, аднак у складзе як празаічнага, так і рыфмаванага дзённікаў выяўляецца значная колькасць фрагментаў на “рускай” мове, які з’яўляўся афіцыйнай мовай дыпламатычнай камунікацыі Масквы і ВКЛ, – стэнаграмы і спісы пасольскіх прамоў, копіі дакументаў, задзейнічаных у перагаворным працэсе.

Адным з найбольш значных як са змястоўнага, так і з лінгвістычнага пункту гледжання “рускіх” дакументаў, якія захаваліся ў складзе дзённікавых запісаў Г. Пельгрымоўскага, з’яўляецца адказ маскоўскіх дыпламатаў на ўмовы “вечнага міру”, прапанаваныя Б. Гадунову ад імя польска-літоўскага манарха Жыгімонта III. Маскоўскі арыгінал гэтага дакумента, як і большасць дакументаў, якія адносяцца да пасольскай місіі Л. Сапегі, быў страчаны. Тым больш цікавым і значным для гісторыі рускай і беларускай моў выяўляецца вывучэнне яго копіі, якія захаваліся як у складзе празаічнага, так і рыфмаванага дзённікаў Г. Пельгрымоўскага.

Абедзве копіі выкананыя лацінкай з захаваннем прынцыпаў, сфарміраваных пад уплывам польскага пісьма (sz [ш], cz [ч], ch [х] і г. д.), і паслядоўна адлюстроўваюць шэраг асаблівасцей старабеларускага фанетычнага комплексу: ужыванне фрыкатыўнага звонкага заднеязычнага [y]: *mnohich* (ПД) – *odnoho* (РД), зацвярдзэнне [ч]: *budczymi* (ПД) – *otczyzna* (РД), “дзеканне”: *utwierdziat* (ПД) – *budziat* (РД), “цеканне”: *prociw* (ПД) – *bici* (РД).

Разам з тым пры бліжэйшым разглядзе паміж копіямі адказу маскоўскіх баяраў, якія захаваліся ў складзе празаічнага і рыфмаванага дзённікаў Г. Пельгрымоўскага, выяўляецца шэраг істотных моўных розначытанняў, аналіз якіх не толькі выклікае цікавасць для даследавання гісторыі рускай і беларускай моў, але і ставіць пытанне аб аўтарстве копіі і аб іх значнасці як лінгвістычных крыніц.

Так, асаблівасці напісання слоў у копіі РД абапіраюцца на транслітарацыю рускіх слоў лацінкай, у той час як аналагічны тэкст у ПД у большай ступені арыентаваны на адлюстраванне вымаўленчых асаблівасцей аўтара копіі. Пар.: *swietskije, bratskoj, Liflantskaia* (РД) – *swieckie, brackoy, Liflanskaia* (ПД).

Імкненнем захаваць графічнае і, верагодна, гукавое аблічча прамовы маскоўскіх дыпламатаў тлумачыцца і напісанне ў копіі РД літар “е”, “і” пасля “р”, у той час як гук [p] у фанетычнай сістэме старабеларускай мовы да гэтага часу ўжо зацвярдзеў, што адлюстравана, у прыватнасці, у копіі ПД: *wpierod* (ПД) – *wpiered* (РД). У гэтым заключаецца і прычына розначытанняў, якія выяўляюцца паміж напісаннямі тыпу *dzieci, dzieła*, адзначанымі ў копіі ПД і адлюстроўваюць старабеларускае “дзеканне” і “цеканне”, і напісаннямі ў РД – *dieti, diela*, якія

адпавядаюць старарускім *дѣти, дѣла* і, магчыма, мяккасць [д'] і [т'] у гаворцы маскоўскіх апанентаў.

Варта, аднак, заўважыць, што ў копіі РД прынцып транслітарацыі і імкненне да прайгравання фанетычных асаблівасцей старарускай мовы рэалізуецца непазбядоўна: напісанні, якія адлюстроўваюць маскоўскія [д'] і [т'], у гэтым тэксце суседнічаюць з напісаннямі, дзе прадстаўлены старабеларускія [дз'] і [ц'], часта ў межах аднаго выказвання.

Пар.: *i skoliko im carskoje wieliczestwo powielic i z kotorho gospodarstwa poslati ludiej na swoju hospodarewu sluzbu i iz bliznich gospodarstw, z tolko ludziej i pryszlic* [2, с. 82].

Надзвычай цікавыя і розначытання, адзначаныя ў копіях РД і ПД у канчатках дзеяслоўных формаў 3 ас., адз. і мн. л., цяпер. / прост. буд. Як бачна ў тым ліку на прыкладзе прыведзенага вышэй урывка, для копіі РД уласцівыя напісанні, якія адлюстроўваюць характэрнае для старабеларускага фанетычнага комплексу “цеканне”: *powielic, pryszlic*. У той жа час у копіі ПД “цеканне” ў гэтых граматычных формах практычна не прадстаўлена, пры гэтым рэгулярным напісаннем тут з’яўляецца *-t*.

Пар.: РД: *swojeje iskonie wiecznoj otczyny liflanskije ziemli wpierod dostupaci, za kim ona ni budziec* [2, с. 83] – ПД: *swoieie y skonie Wiecznoj Otczyny liflantskoy Ziemi wpierod dostupaty zakiem ona niebudet* [1, с. 49].

У апошнім прыкладзе нельга таксама абысці ўвагай і розначытання ў суфіксах інфінітыва: *dostupaci* (РД) – *dostupaty* (ПД). Цікава, што ў гэтай граматычнай форме напісання *-ci* ў копіі РД у адпаведнасці з *-ty*, які адлюстроўвае супадзенне [ы] і [і] у копіі ПД, маюць рэгулярны і паслядоўны характар. Больш за тое, супадзенне [ы] і [і], характэрнае для стараўкраінскай мовы, адзначаецца ў копіі ПД не толькі ў суфіксах інфінітыва, але і ў іншых фанетычных пазіцыях, у тым ліку пасля парных па цвёрдасці-мяккасці зычных (*soiedyneniu, rosyskoho*), што ўтварае характэрную асаблівасць стараўкраінскага фанетычнага комплексу.

Марфалагічныя розначытання паміж копіямі адказу маскоўскіх думных баяраў, якія захаваліся ў ПД і РД, прадстаўлены перш за ўсё канчаткамі Р. і В. с. асабістых і зваротнага займеннікаў, дзе ў копіі ПД адзначаецца паслядоўнае напісанне *-ie* (*za siebie, miez siebia*), у адпаведнасці з *-ia* (*za siebia, miez siebia*) у копіі РД, што перадавала адрозненні ў асаблівасцях старабеларускага і старарускага займеннікавага формаўтварэння.

Розначытання адзначаюцца і для формаў мн. л. займенніка *весь*. Для копіі РД характэрны формы з [e] < [ѣ] (ѣ) у канчатку, якія ўяўлялі сабой вынік фанетычнага абагульнення “цвёрдага” варыянту склонавых форм мн. л. займеннікавага скланення і замацаваліся ў якасці дамінантных у старарускай мове: *всь* = *wsie*. У той жа час для копіі, якая захавалася ў складзе ПД, такія формы не характэрныя і з’яўляюцца адзінакавымі на фоне відавочнай перавагі формаў з [i] (*wsі*), якія замацаваліся ў старабеларускай мове.

Адзначаныя фанетычныя і марфалагічныя розначытання даюць падставу гаварыць аб тым, што копіі баярскага адказу, прадстаўленыя ў празаічным і рыфмаваным дзённіках, верагодна, былі зробленыя рознымі людзьмі. Характар розначытанняў, адзначаных у копіях РД і ПД, сведчыць аб тым, што аўтар-перапісчык апошняй паходзіў, верагодна, з паўднёвых рэгіёнаў ВКЛ, у той час як Г. Пельгрымоўскі належаў да шляхецкага роду з-пад Ашмян.

На карысць зробленай здагадкі сведчыць і значная колькасць апісак у тэксце копіі ПД, прычынай якіх паслужыла неразборлівасць асобных літар або цэлых сінтагмаў у тэксце меркаванага пратографа. Спецыфіка перадачы такіх месцаў у копіі ПД сведчыць аб тым, што сэнс іх не заўсёды быў зразумелы ці важны для перапісчыка, як, напрыклад, у адпаведных фрагментах тэксту ў РД і ПД, дзе ў апошнім выпадку перастаноўка слоў прывяла да скажэння сэнсу выказвання:

РД: *Otwiet wielikoho hospodara, cara i wielikoho kniazia Borysa Fiedorowicza, wsieja Rusi samodierzca i mnohich carstw hospodara i obladatela, ieho carskoho wieliczestwa bojar protiv litowskich poslow, kotoryje howoryli w otwietie* [2, с. 77].

ПД: *Otwiet Wielikoho Hspdra Cara y Wielikoho Kniazia Borysa Fiedorowicza Wsieia Rusi Samoderzca y mnohich Hspdrstv Hspdra y obladatela ieho Carskoho Wieliczestwa protiwo Boiar Litowskich poslow reczey kotorye howoryli w otwiete* [1, с. 46].

Значныя розначытанні, адзначаныя паміж копіямі “рускіх” фрагментаў дзённікаў Г. Пельгрымоўскага на розных узроўнях моўнай сістэмы, без сумневу, змяняюць іх каштоўнасць як крыніцы фактычнага матэрыялу для даследавання фанетычных і граматычных асаблівасцей старарускай і старабеларускай моў, але тым не менш не выключаюць магчымасць прыцягнення гэтых тэкстаў да даследавання лексічных, стылістычных і лінгвапрагматычных асаблівасцей усходнеславянскага дыпламатычнага дыскурсу на рубяжы XVI–XVII стагоддзяў.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Pilgrimovijus, E. Didžioji Leono Sapiegos pasiuntinybė į Maskvą, 1600–1601 m. / E. Pilgrimovijus ; parengė Jūrate Kiaupienė. – Vilnius : Zara, 2002. – 112 p.
2. Pielgrzymowski, E. Poselstwo i kratkie spisanie rozprawy z Moskwa, Poselstwo do Zygmunta Trzeciego / E. Pielgrzymowski. – Warszawa, 2010. – 453 s.